

BERTÉNYI IVÁN

Kettős hatalom hazánkban 1386 elején

Viszontválasz Süttő Szilárdnak

1976-ban az országbírói intézményről írt könyvemben,¹ majd az Érszegi Géza 60. születésnapja alkalmával kiadott tanulmánykötetben² – ez utóbbi helyen Süttő Szilárd ellentétes véleményét is vitatva – kifejtettem azt a felfogásomat, miszerint II. (Kis) Károly 39 napos uralma idején (1386 januárjában és február elején) Mária (megkoronázott, de még nem teljes korú) királynő, illetve édesanyja és egyben gyámja (Kotromanić) Erzsébet királyné (Nagy Lajos özvegye) továbbra is a hatalom részesei maradtak, s részt vettek hazánk politikai életének irányításában. Most Süttő Szilárd reagált tanulmányomra, s részletesebben kifejti ellenérveit.³

Első pillanatban úgy tűnik, a nekem címzett válasza megoldhatatlan feladatot szab meg: több mint hat évszázad távlatából egy hónapot alig meghaladó időszakban egyrészt olyan egyértelműen kell bizonyítanom egy második, Mária és Erzsébet körül kialakult hatalmi centrum létezését (a két fejedelmi hölgy önállósult politikai tevékenységét), hogy azt akár – nem koncepciószert tárgyaló – független bíróság is elfogadja, másrészt az is kétségtelen, hogy – dobszóval nem lehet verebet fogni és így – a Károly uralma ellen szervezkedő összeesküvőknek elemi érdekük volt, hogy a király, illetve közvetlen hívei ne kezdjenek gyanakodni, tehát minden ellenségesnek tűnő tevékenységet el kellett rejteniük az uralkodó és hozzá hű környezete elől. Így tehát kutatóként olyan óvatos jelzéseket kell feltárni, amelyekre odafigyelünk (hiszen ismerjük az események végkifejletét, a Károly elleni merényletet), a király és környezete azonban nem tarthatta gyanúsnak.

Mindenki előtt létezik néhány evidencia, amelyre bevezetésként utalni kell, ha természetesnek is tartjuk őket.

II. Károly Nápolyból jött, ahol a hatalomért folyó küzdelmek során a közelmúltban gyilkolták meg Johanna királynő férjét, András herceget, s maga Károly ölette meg a fogságába esett Johannát. Mindemellett a 14. században Itáliában a királyi család tagjai (hercegei) az ott folyó politikai csatározások során a királyukkal egyenrangú küzdő feleknek tűntek föl,

¹ Bertényi Iván: *Az országbírói intézmény története a XIV. században*. Budapest, 1976. 182–186.

² Bertényi Iván: *Beszélhetünk-e kettős uralomról hazánkban (II.) Kis Károly országglása idején?* (1385. december 31–1386. február 7.) In: Almási Tibor–Draskóczy István–Jancsó Éva (szerk.): *Studia professoris – Professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Budapest, 2005. 21–29.

³ Süttő Szilárd: *Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával I–II*. Szeged, 2003. (Belvedere Monográfiák 2.) I. 108–109. vö. Süttő e számban megjelent vitacikkével.

s átpártolásukat egyik trónigénylőtől a másikhoz nem tekintették főbenjáró bűnnek.⁴ A királyi család tagjainak a részvétele az ország kormányzásában Nápolyban is és hazánkban is természetesnek számított. Az anyakirályné és a feleség királyné mellett a hercegek is az államkormányzat állandó résztvevőinek számítottak, nemcsak az Árpád-korban, hanem az Anjouk uralkodása idején is. A királynék általában a királyi politika hű támaszainak bizonyultak. A hercegekről a 11–13. században ez többnyire nem mondható el, különkormányzatuk élén gyakran szembefordultak királyukkal. Nagy Lajos öccse, István herceg azonban készséges segítője volt bátyjának, sőt halála után özvegye is (amíg hazánkban tartózkodott, s nem ment újra – külföldön – férjhez) Lajossal egyetértésben kormányozta az elhunyt István hercegségét. Lajos édesanyja (idősebb) Erzsébet királyné hosszú élete végéig (csak 1380 decemberében halt meg) szinte társuralkodóként viselkedett fia mellett (a bárók kimondottan tartottak tőle), az 1370-es években ő őrizte a nagypecsét nyomójának („királyi”) hátlapját,⁵ s így 1382-ben, amikor a 11 éves gyermeklány, Mária megörökölte a trónt, a királyi udvarban mindenki számára természetesnek tűnhetett anyja irányító szerepvitele a politikában.

Amikor II. Károly még herceg korában gyermekként, majd fiatalemberként hosszú ideig Nagy Lajos udvarában élt, Kotromanić Erzsébet anyósa súlyos egyénisége mellett még királyi feleségként is erősen elnyomott helyzetben nyilván „szelídebb” arcát mutatta, amikor pedig végre „megszabadult” az idősebb Erzsébettől, 1381-ben Károly a magyar királytól kapott segélyhaddal Nápolyba távozott, s az ott eltöltött négy év alatt elsősorban ottani királyságával foglalkozott, a magyar földről hozzá eljutó híreket – köztük az Erzsébet és Garai működéséről szólókat is – pedig (személyesen tapasztalva a Visegrádon és Budán szokásos „befeketítéseket”) erős kritikával fogadhatta. Amikor az őt felnevelő Lajos király özvegyével (és leányával) elégedetlen főúri csoport behívta az országba, aligha úgy értelmezte a helyzetet, hogy „egy frissen szerzett és még nem pacifikált szép királyságot hátrahagyjon, kitegye magát ezer veszélynek, sorsát és életét egy maroknyi összeesküvőre bízva csupán azért, hogy egy Kotromanić Erzsébet-szerű jelenséggel osztozzon a hatalmon”: ifjúkora tartózkodási helyére tért vissza, ahol szinte mindenkit ismert (ahonnan csak négy évig volt távol ...), s ahova az őt 1381-ben Nápoly elfoglalásában fegyveres erővel is támogató bárói csoport hívta.

Hite szerint nem volt mitől tartania: Mária és Erzsébet részt vettek a koronázásán, s ezzel *de facto* elismerték a királyságát, akár lemondott az 1385-ben még nem teljes korú (*imperfectae aetatis*) Mária is a trónról, akár csak Erzsébet tette ezt. Magyarországon a Károly Róbert elleni utolsó (1330-as) merényletkísérlet óta már több mint fél évszázad telt el anélkül, hogy a király személyére bárki rátámadt volna. Ráadásul az őt fogadók és királyi avatók meggyőzhették arról, hogy újonnan szerzett királyságában nincs talaja a nőura-

⁴ Durazzói Károly kivégeztetése ezért keltett nagy ellenszenvet Nápolyban Nagy Lajos király ellen. Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet III.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, é. n. 48. Az idevonatkozó irodalom uo. 454.

⁵ Vö. Kristó Gyula: *A XI. századi hercegség története Magyarországon.* Budapest, 1974.; uő: *A feudális széttagolódás Magyarországon.* Budapest, 1979.; Halász Éva: *Bajor Margit hercegnő (1325–1374) magyarországi tevékenysége.* Turul LXXIX (2005) 3–4. füzet 109–113.; Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában.* Budapest, 2005.; Gerics József: *A magyar királyi kúriai bírászkodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez.* In: uő: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban.* Budapest, 1995. 308., 313.; Bertényi: *Az országbírói intézmény,* 39., 48–49., Szende László: *Lokietek Erzsébet végrendelete.* Kút, III. (2004.) 2. szám 3–11.; Szende, László: *Mitherrscherin oder einfache Königinmutter. Elizabeth von Lokietek in Ungarn (1320–1380).* Majestas (Mainz) XIII. (2005) 47–63.

lomnak, s azzal, hogy „megelőzte” a Mária kezével a királyi méltóságra pályázó német és francia férjjelölteket, Máriát és Erzsébetet veszélytelenné tette. Az őt felnevelő Lajos özvegye mögött (Garai Miklóssal az élén) ott állt egy jelentős főúri csoportosulás, de ennek vezetője, a volt nádor horvát–dalmát bánágába távozott. Margit, Károly felesége Nápolyban maradt, így a király új országában feltehetően olyan szerepet szánhatott Máriának és Erzsébetnek, az őt felnevelő Nagy Lajos lányának és özvegyének, amilyent idősebb és ifjabb Erzsébet királyné annak idején betöltött. Így Erzsébet bizalmasai – köztük Bebek (vagy Bubek) Imre országbíró – jelen lehettek az államügyek intézésében továbbra is.⁶ Erzsébet rendkívüli színlelési képességének és diplomáciai ügyességének tudható be, hogy Károly tragikus tévedésére – úgy látszik – csak akkor jöhetett rá, amikor (a távolról sem „magányos gyilkos”) Forgách Balázs fegyvere lesújtott rá.

Ha az itt felvázolt alapállásból tekintjük át az 1385. december 31. és február 7. közötti időszakot, Süttő Szilárdtól merőben eltérő következtetésekre juthatunk.

Az ún. „tartózkodó” *intitulatiók* a korszak kutatója számára azért tanulságosak, mert jelzik, hogy a királyi hatalom Nagy Lajos halálát követő hanyatlása idején az országbírói tisztség függetlenedett az uralkodótól; a méltóság magyar nyelvű *terminus technicus*ához igazodva valóban az ország bírójává változott.⁷ Egyébként Szécsi Miklós harmadik országbírói idején privilégiumai élén még nemcsak Mária magyar királyságára utal, hanem esetenként horvát–dalmát királyságára is.⁸ Ugyanakkor parancslevelein, perhalasztó levelein egyszerűen *iudex curie regie* megnevezést használ.⁹ Úgy tűnik, a teljesebb cím nála még az ünnepélyesség tartozéka, a későbbi, „tartózkodó” címerhasználatot azonban természetesen csak Kis Károly rövid királysága ideje alatt lehet a kettős uralom velejárójaként felfogni. Egyébként már harminc éve úgy találtam, hogy a Zsigmond megkoronázásával bekövetkezett konszolidációig szerepel a pusztán „*iudex curie regie*” *intitulatio* (azaz Mária megnevezésének az elhagyása). Ennek egyik lehetséges indokát abban véltem megtalálni, hogy Bebek Imre akkor már erősen Zsigmond felé kacsintgatott, Mária és Erzsébet fogsága idején – a királyi hatalom mélypontján –, s így az ország (és nem a börtönben ülő királynő) tisztségviselőjének képzelhette magát.¹⁰ Mivel ezt magam is megállapítom, nem állítottam s ma sem állítom, hogy az uralkodó címének elhagyása az országbírói *intitulatió*kól az ál-

⁶ Bertényi: *Az országbírói intézmény*, 182.

⁷ Bertényi: *Az országbírói intézmény*, 183.

⁸ 1384: Nos comes Nicolaus de Zeech, iudex curie serenissime et magnifice principis domine Marie, dei gratia regis Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. Magyar Országos Levéltár, Középkori Gyűjtemények, Mohács Előtti Gyűjtemény (Diplomatarium, a továbbiakban: Dl.) 98174.

⁹ 1383: Dl. 69718, Dl. 96592, Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső–Kammerer Ernő–Lukacsics Pál: *A gróf Zichy család idősebb ágának okmánytára I–XII*. Budapest, 1872–1931. IV. 309. Kétféle (Máriát megnevező és neve nélküli) *intitulatió*t egyaránt használ az országbíróként 1385 tavaszától kora őszig működő Szentgyörgyi Tamás is. Kaplai Jánost rövid (1385 októberétől legfeljebb Kis Károly hatalomátvételéig tartó) működése után még Mária országbírójának nevezik: 1386. január 5-én a leleszi konvent „*excellētissime domine ipsorum, domine Marie regine Hungarie*” címezi levelét, amelyben „*comitis Johannis de Kapulya iudicis curie vestre serenitatis evocatoria*”-jára válaszol” Dl. 52516.

¹⁰ Bertényi: *Az országbírói intézmény*, 209., 183. 72. lj. Persze az is igaz, hogy 1386. július 25-től Mária fogsága és a pártján álló főurak nagy részének az „eltűnése” bénítólag hatott a *iudex curie regie* jogszolgáltató tevékenységére, ez országbírói iroda által kiállított oklevelek a pereket általában elhalasztották – ugyanakkor az udvari audiencia működött: 1386. november 5-én Mária királynő nevében *inpignoratió*t rendeltek el, amire a jászói konvent november 20-án Máriához címezte a jelentését. Bertényi: *Az országbírói intézmény*, 185. Az ide vonatkozó nálam ugyanott a 86. lj.-ben ismertetett oklevelet Süttő is közli: *Anjou-Magyarország II.*, 432., 767.

talunk eltérő módon megítélt 39 nap specifikuma lenne. Úgy tűnik azonban, hogy az 1386 januárjában kinevezett (de Mária hívének tartható) Bebek Imre olyan tisztségviselő, aki Zsigmond megkoronázásáig nem használja az uralkodó nevét oklevelei *intitulatióiban*, vagyis nem kíván kötödni egyik fejedelmi személyhez sem. Ugyanakkor II. Károlynak a nádorhoz, országbírójához, bírói helyetteseikhez és országa valamennyi egyházi és világi bírójához intézett (Apor László és György pereinek elhalasztását elrendelő) parancsa minden bizonnyal nála (is) „landolt”.¹¹ Mindezen általam már harminc éve (sőt kandidátusi értekezésemben már harminchat éve) elmondottak lényegében ugyanazt takarják, amit Süttő Szilárd legújabbán állít a „tartózkodó” *intitulatió*ról: gyakori megjelenése a „jobb híján Mária uralkodásának nevezett, politikai bizonytalanságokkal terhes időszakhoz köthető”. Ezt legfeljebb azzal finomítanám, hogy II. Károly 39 napját is feltétlenül belevonnám ebbe az időszakba. Süttőnek azt az újabb feltételezését is lehetségesnek tartom, hogy (a vészterhes időkből) mindez azzal az akkortájt elterjedt nézettel is összefügghetett, amely Mária királynő avatásában csupán előrehozott királyné koronázást látott, s az „igazi” királyt Mária jövőendő férjében látta.

Ott is igaza lehet Süttő Szilárdnak, hogy a kortársak aligha tulajdonítottak különösebb jelentőséget az országbírói (jelentős részben perhalasztó) oklevelek *intitulatióinak*, valószínű, hogy közülük csak néhány igazán éles szemű, a politikai viszonyokat jól ismerő megfigyelő s emellett a királyi kúria írásos ügyintézésének a mindennapjaiban járatos ítélőmester, jegyző számára tűnhettek fel, jelzésértéke – szerintem – inkább csak számunkra, a 14. század története iránt napjainkban érdeklődők számára van: a Süttő szerinti bizonytalan időszak és azon belül először a „kettős uralom”, majd ezt követően a megrendült, illetve a fogságban nem gyakorolható királyi hatalom jelölői.

Magam sem tartom „magányos merénylőnek”, sem hirtelen felindulásból lesújtónak Forgách Balázst. Erzsébet anyakirályné nyilvánvalóan mozgatója volt az összeesküvésnek, amiről tudhatott a már negyedszázada királynéi tárnokmester (s így feltétlenül az Erzsébet és Mária körüli „kemény maghoz” számító Bebek (Bubek) György) és annak frissen országbírói tisztségbe emelt István fia is. Minthogy azonban Bebek Imrét II. Károly nevezte ki a második legmagasabb világi méltóságba, ő is feltétlenül megbízhatott benne (az ma már aligha deríthető fel, hogy az itáliai hercegnek Nagy Lajos udvarában eltöltött hosszú éveit alatt életútjaik hol találkozhattak), s így aligha kellett (volna) Bebek Imrének „tüntetnie” *intitulatióiban* a királyi cím állandó hangsúlyozásával. Ezt majd „ráér” megtenni Zsigmond megkoronázása után, hiszen ekkor – köztudomásúan – „csak” Mária királynő (és királyné) híve, s az új uralkodó (és férj) bizalmát is ki kell érdemelnie ... (Ez egyébként sikerül is neki: 1392-ig országbíró marad.)

Károly tehát Móriában és Erzsébetben nem riválist, hanem inkább szövetségest látott, a „dobszóval nem lehet verebet fogni” szituáció csak akkor alakulhatott volna ki, ha 1385. december 31. és 1386. február 7. közt Bebek Imre *intitulatióiban* tüntetően királynő országbírójaként nevezi meg magát. Ekkora vigyázatlanságra viszont természetesen nem vete-medett.

Ami a Mária királynő (és gyám édesanyja) államkormányzati részvételét illeti, a Dl. 52520 számú oklevél kérdésében igazat kell adnom Süttő Szilárdnak: egy *aetatis revisio* valóban olyan – a korabeli perjogi szokások szerint – szabályozott rutin eljárás volt, ami, még ha olyan oklevél bemutatására került is sor az eljárás során, amely korábban Mária királynő nevében kelt, nem bizonyít kielégítően amellett, hogy Bebek Imre a királyné külön utasítására járt volna el.

¹¹ Dl. 7183 – Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 311. 547. szám

Továbbra sem egyezik azonban felfogásunk a Kis Károly országlása idején kelt adománylevelek megítélésében. Ne feledjük, itt megfordul a bizonyítási kényszer: minthogy a Süttő Szilárd által is közölt, 1386. január 24-i,¹² január 25-i¹³ és február 5-i kelettel kiadott oklevél¹⁴ egyértelműen a II. Károly királlyá avatása és az ellene elkövetett merénylet közötti időszakra esik, Erzsébet, illetve Mária nevében kelt, így most neki kellene kétségtelenné tenni, hogy semmi esetre sem lehetnek Erzsébet és Mária államügyekben való részvételének a bizonyítékai. Vizsgáljuk meg, hogy teszi ezt. Mindenekelőtt azokra a diplomatikai kutatásokra hivatkozunk, amelyek az *actumot* és a *datumot* megkülönböztetik az oklevéladásban. Hazai gyakorlatunkban azonban az *actum* többnyire nincs megjelölve, ezért azt vizsgálta meg, találkozzunk-e olyan esetekkel, amikor a keltezés különféle adatai az *actio* és a *conscriptio* momentumaira vegeyesen vonatkoznak, s így egymással látszólag ellentétben állnak. Sikerral valószínűsít néhány olyan datálásbeli eltérést, amelyek magyarázhatóak, vagyis az uralkodó, illetve a valamelyik rábízott pecsétet őrző személy és az egymás utáni napokon a keltezésben szereplő helységek egymástól való nagy távolsága miatt bizonyára nem egy-egy oklevélben dátumként megadott napon megpecsételt oklevélkeletről tanúskodnak.

Azt is sikerrel valószínűsíti, hogy egy-egy utazó kancellária hosszabb tartózkodási helyen megállva néhány napos késéssel hozta be az elmaradást. Emellett számolnunk kell az okleveleket író jegyzőkre a középkorban is leselkedő elírás veszélyeire. Szentpéteryhez és Süttőhöz hasonlóan én is úgy vélem, hogy a mai értelemben vett dátum fogalmától való eltérés sokkal többször fordulhat elő, mint azt utólag föl tudjuk ismerni, így a Süttő által leírtakkal itt általában egyet lehet érteni.¹⁵ Azt azonban már túlzásnak tartom, hogy „gyakorlatilag alig találni olyan keltezést, amiről önmagában biztosan kijelenthetnénk, hogy az oklevél kiállításának helyét és idejét adja meg”. A II. Károly nevében két hónappal halála után kiállított oklevélbe én is – már harminc éve – „belebotlottam”. Márki Sándort követve úgy fogalmaztam, hogy „Horváti János még március 22-én is adott ki a már meghalt király nevében adománylevelet”.¹⁶ Akkor nem mertem leírni (s természetesen most is csak lehetőségként kockáztatok meg), hogy Horváti János talán a kor rossz hírközlési viszonyaira alapozva „a zavarosban halászhatott”, de a Süttő Szilárd által javasolt véletlen tévesztést sem tartom kizártnak, s kevésbé valószínűsítésem a „jogászok szemléletmódját”.¹⁷ A II. Károly nevében János bán utasítására kiadott oklevél ugyanis éppen azon Alsóredmec birtokról szól, amelyet maga Károly életében, 1386. január 28. előtt (kis pecsétje alatt) már odaadományozta a Perényieknek, és a jászói konventtel beiktattatta őket.¹⁸ 1386. február 5-én (tehát még Károly életének időszakára keltezve) Mária szintén odaadja Perényi Péternek és általa három fiának Alsóredmecet, de a megadományozottak beiktatására már csak Károly bukása után, február 19-én ad parancsot – ugyancsak a jászói konventnek.¹⁹ Amint láthat-

¹² Varjú Elemér (szerk.): *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család történetéhez. I. kötet 1214–1457.* Budapest, 1908. (a továbbiakban: Bánffy I.) 357–380. – Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 322. 567. szám

¹³ Dl. 7188 – Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 324. 571. szám

¹⁴ Dl. 7192 és Dl. 24690 – Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 329. 580. szám

¹⁵ Süttő: *Anjou-Magyarország I.*, 207–217.

¹⁶ Bertényi: *Az országbírói intézmény*, 184. Az oklevél: Dl. 7199 – Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 346–347. 610. szám

¹⁷ Süttő: *Anjou-Magyarország I.*, 216.

¹⁸ Dl. 7190 – Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 327. 575. és 576. szám

¹⁹ Dl. 7192 – Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 329. 580. és 335. 591. szám

jük, ezzel a kettőnk közt eltérően megítélt három oklevél egyikéhez érkeztünk. Az, hogy egy jövőben realizálódó adomány születik Mária titkos pecsétje alatt, az anyakirálynőre utaló pecsét alatti feljegyzéssel, a néhány nappal későbbi királyellenes merénylet előtti napokban szerintem feltétlenül az államügyek irányításában való részvételnek minősül, s egyben bepillantást is enged Erzsébet és Mária belső bizalmi körébe is. Az kevésbé valószínű, hogy a hatalom visszaszerzése után eszközölték ki a megadományozottak Mária oklevelét a már II. Károly által megtett adományról, azt az esetleg még felmerülő gondolatot, hogy Mária vagy ő és az oklevelet író szerv, személy utazásával összefüggésbe hozható dátumeltolódásról van szó, ki kell zárunk: Mária és Erzsébet Kis Károly országlásának egész időszakát királyi rokonukkal együtt Budán (minden bizonnyal az ottani királyi palotában) töltötték.

Erzsébet 1386. január 24-én a Zemplén megyei Újlakot Losonchi Lászlónak adományozó (gyűrűs pecsétje alatt) kiállított oklevele ugyanazon a napon kelt, mint Károly azonos birtokot azonos személynek adó kisebb pecsétje oklevele.²⁰ Itt rögtön két párhuzam lehetősége is felülkerekedik (a Süttő által feltételezett királynői antedatálás mellett vagy inkább helyett). Az egyik Zsigmond király és Mária királynő párhuzamos oklevelezési gyakorlata 1387-ben és 1388 első felében. Noha mindkettejüket megkoronázták, az érdekeltek mégis annyira fontosnak érezték Mária beleegyezésének a megnyerését, hogy a fogsága idején Zsigmondtól kapott adományaikról hónapok múlva, Mária kiszabadulása után, még útközben kértek tőle is adományleveleket, körülbelül egy évig pedig az volt a szokás, hogy az érdekeltek ugyanazon a napon kaptak Zsigmondtól és Máriától egy-egy privilegialis oklevelet. Elég sok ilyen oklevélmaradt ránk. 1388 közepétől azután már nem siettek a felek Mária okleveleinek az igénylésével, így ez a gyakorlat meg is szűnt.²¹ Kérdés, nem kell-e Kis Károly és Mária ugyanazon a napon kelt ugyanazon tartalmú okleveleiben a következő két év gyakorlatának előtörténetét látnunk. Annak ellenére gondolnunk kell erre, hogy az 1386. januárvég és az 1387–1388-as Zsigmond-kori párhuzamos oklevéladás közt lényeges különbségek figyelhetők meg: Erzsébet és Kis Károly még nem a végleges stádiumban, hanem rányomott pecsét alatt, visszahozatal után privilegiumot ígérő formulával adják ki azonos szövegű okleveleiket, Zsigmond király és Mária királynő már az adományozási processzus befejezését követően (privilegialis) formában. Igen ám, de Mária fogsága idején nem lehetett a birtokadományozáshoz való (akár formális) hozzájárulását kikérni, csak kiszabadulása után. Ekkorra viszont Zsigmond már végleges (privilegialis) oklevelet állított ki. Miután pedig már Mária kiszabadult, a kialakult gyakorlatot folytatták tovább. Másik lényeges különbség az, hogy míg Zsigmond és Mária mindketten megkoronázott személyek 1386 januárjában csak Károly koronás király, Mária királynő, a gyám Erzsébet pedig – ha megkoronázták is – csak királyné, s ha özvegyként használhatta is *regina* címét, (s a latinban ez a szó a magyar királynő és királyné közös megfelelője), az udvarban jól tudták ezt. Akkor miért lehetett szükség Erzsébet okleveleire? Könnyen lehet, hogy a kérdés megoldásának a kulcsa a királynői jogon birtokolt földekben lelhető meg. A 13. század második felére intézményesült a király felesége, édesanyja eltartását szolgáló, királynői tisztséghez tartozó (1259: *ad dignitatem reginalem*, 1265: *reginatui*, 1271: *iure reginali birt*) földbirtokok jogi fogalma.²² Kérdés, itt nem azért adományoz-e Erzsébet is. Mindenesetre 1347-ben Nagy Lajos király egy oklevele arról tanúskodik, hogy a királyok királynői beleegyezés nélkül nem

²⁰ Bánffy I. 379–380.; Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 322. 567. szám, illetve Bánffy I. 378–379.; Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 322–323. 568. szám

²¹ Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437*. Budapest, 1984. 28., 278. 35. és 36. lábjegyzet

²² Kristó: *A feudális széttagolódás*, 28–29.; Zsoldos: *Az Árpádok és asszonyaik*, 34.

adományozhatják el a királynéi birtokokat.²³ Nem erről van-e szó esetünkben is, ahol Erzsébet II. Károlyéval azonos szövegű adományozó oklevele fejezhette ki a királynéi beleegyezést? Az szinte bizonyos, hogy a Kónya bán fia Frank javára szóló három Bars megyei és egy Hont megyei birtok ugyanaznap kelt kettős eladományozásánál ez az 1347-ben oklevélbe foglalt szokást is számításba kell vennünk, mert Mária királynő oklevelében hangsúlyozottan királynéi birtokait, II. Károly „saját” (azaz királyi) *possessióit* adományozza.²⁴

Az, hogy Mária és Károly oklevele eltérően (királynéiként, illetve a király tulajdonát képezőként) nevezi meg a kérdéses birtokokat, ráadásul különböző tulajdonjogi megítélést is takarhat. Ez így Máriának egyfajta önálló, a királyétól eltérő politikai vonalvezetését is mutathatja.²⁵ Persze ezt az eltérést nem szabad politikai szakítást, nyílt konfrontációt jelző lépéseként megítélni, hiszen Mária trónra léptével keveredhetett a korábban szokásos szóhasználat, ugyanis az addigi királyi és királynéi birtokok egyaránt órá szálltak. A legvalószínűbb persze, hogy a Nagy Lajos-kori királynéi birtokok (vagy egy részük) Erzsébet kezén maradtak. Minthogy azonban a királynéi birtokok Anjou-kori s ezen belül 1386 eleji története még gyakorlatilag feldolgozatlan, bizonyosat ezek kérdésében aligha lehet mondani. De az kétségtelen, hogy a királyi és a királynéi birtokok fogalma egyaránt beleillik a 14. század joggyakorlatába, semmi nem indokolja, hogy ismét oklevél antedatálást vagy a szóhasználat Zsigmond-kori (utólagos) módosítását tételezzük fel a Kónya fia Frank mesternek adott (vagy más birtokok) hol „*regalis*”, hol „*reginalis*” megjelölésében.

A királynői (~királynéi) perhalasztási parancsok Bebek Imre országbíró által történt teljesítése azok elfogadását jelenti Kis Károly uralma idején is, hiszen a „*nobis allato*” kifejezéssel, majd a kért perhalasztások elvégzésével egyértelmű, hogy Mária, illetve gyámja, Erzsébet „jelen vannak” az 1386. januári politikai életben.²⁶ (Az ilyen parancsok kedvezményezettjei élő személyek, s nem mindig a perjogban meghatározott, kötelezően előírt ügyekben kerül sor a *prorogatoriák* kiállítására. Ezt a tényt akkor is le kell szögezni, ha az egymást követő tisztségviselők „automatikusan” tovább folytatják az elődjük előtt megkezdett pereket.) Az 1385. december 31-i „királyváltás” (királykoronázás) békésen, Erzsébet és Mária asszisztenciájával zajlott le. „Érvelési lendületünkben” sem sikerült azonban ez ideig Bebek Imrétől (vagy más kúriai nagybírótól) olyan, az illető bíró által követett perhalasztó parancsra bukkanni, amelyet az ellene elkövetett merénylet után Kis Károly nevében állítottak volna ki! Ezzel szemben még az ország központjától távoli, a királyi udvar híreiről csak módjával értesülő leleszi konvent is „Máriának, Magyarország egykori királynőjének, *úrnőnknek*” az oklevelét említi 1386. február 2-án kelt oklevelében.²⁷

²³ Zsoldos: *Az Árpádok és asszonyaik*, 51.

²⁴ 1386. január 25: Mária: „*quasdam possessiones nostras reginales*” – Dl. 7188. Mohács Előtti Fényképgyűjtemény (DF) 249168; Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 324. 571. szám. Ugyanaznap II. Károly „*quasdam possessiones nostras Chuda, Chata et Geen nuncupatas (!)* in Borsensi, necnon Harartosgyarmath vocatam in Huntiensi comitatibus existentes – DF 266400, Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 324. 570. szám

²⁵ Bertényi: *Beszélhetünk-e*, 25.

²⁶ Bertényi: *Beszélhetünk-e*, 26. Radalph János fia, Radalph ügye. Az, hogy további hasonló esetekről „*de reginali litteratorio mandato*” történt perhalasztásokról is tudunk az 1386 vízkeresztű perszokon Bebek Imre előtt (így Dl. 52517, Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 316. 556. szám, Dl. 65804. – Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 316. 557. szám, Dl. 60426 – Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 317. 558. szám), csak növeli Mária (illetve Erzsébet) ismert eredményes ítélkezéspolitikai beavatkozásának a számát!

²⁷ „*iuxta continentiam litterarum ser[ven]issime domi]ne Marie quondam regine Hungarie, domine nostre arbitrionalium*” áll az oklevélben – DF 220030 – Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 328. 578. szám

De honnan tudhatjuk, hogy a Bebek Imre országbíróhoz 1386-ban eljutott „*de reginali mandato*” elrendelt perhalasztások valóban hozzá (is) szólnak, hiszen (és ebben egyet lehet érteni Süttő érvelésével) ritkák az ilyen oklevelek személy szerint kiírt címzettjei, a parancslevelek *inscriptiói* nagy többségükben – és az általunk vizsgált esetekben is – nem név szerint, hanem általában szólítják meg a nádort, országbíróit, bírói helyetteseiket s más bírakat. Ez kétségtelenül igaz. Miért gondoljuk akkor, hogy az 1386 elején Bebek Imre elé vitt királynői~királynéi perhalasztó parancsokat 1385. december 31. után állíthatták ki (azaz nemcsak Mária, illetve Erzsébet „politikai hatásáról”, hanem valóban aktív ítélkezés-politikai részvételről is tanúskodnak)?

Bebek Imre közvetlen elődje, Kaplai János csak 1385 októberében került tisztségébe. Miután frissen kinevezve az őszi Szent Mihály nap nyolcadján eléje került peres ügyeket lebonyolította, alig hallunk róla.

Az ország perlekedni készülő nemesei az udvari előkelőkkel (s magával Máriával és Erzsébettel) együtt 1385 végén elsősorban a napi politika kérdéseivel (Kis Károly érkezésével) voltak elfoglalva.²⁸ Süttő Szilárd közöl egy oklevelet, amelyből kiderül, hogy Kaplai János bírói tanácsa 1385. december elején összeült.²⁹ Bár a „*quarto*” és a „*quinto*” paleográfiai megkülönböztetése nemcsak a későbbi korok kutatóinak, hanem a korabeli jegyzőknek is többször olvasási problémát jelentett, erősen valószínű, hogy (miként Süttő is megítéli), a bírói tanács működésére vonatkozó utalás 1385. december 7-re vonatkozik.³⁰ Ezután – ismereteim szerint – nem utal adat arra, hogy Kaplai János bírói tanácsa vagy irodája működött volna. Kaplait Bebek Imre közvetlenül követte az országbírói tisztségben. Kinek és mikor írhatták hát a három királynéi (királynői) oklevelet? Mindhárom Kaplai János előző év októbere és december eleje közti intézkedésének az eredményeként került a vízkereszt nyolcadí perszakon Bebek Imre (illetve bírói irodája) elé. Mivel Kaplai (illetve irodája) immár egy hónapja nem intézkedett, ő aligha lehetett a címzett. De honnan gondoljuk, hogy a perhalasztó királynői (királynéi) mandátumoknak nemcsak az országbíró előtti bemutatására, hanem kiállítására is 1385. december 31. után kerülhetett sor?

Közvetlen adatok hiányában keressünk korban közeli analógiákat! 1386. május 25-i kelettel Mária királynő egy, a leleszi konvent részéről a Parlagiak ügyében július 1-jén (Szent János-nap nyolcadán) végrehajtandó határjárást és *communis inquisitioni*ot ugyanazon év október 6-ra (Szent Mihály-nap nyolcadára) rendel elhalasztani, mivel országlakosainak valamennyi ügyét általánosan elhalasztani rendelte az ő és országa hadjárata miatt.³¹ Úgy látszik, itt több mint egy hónap is eltelik a perhalasztási parancslevél kiadása és az elhalasztandó perjogi cselekmény végrehajtásának eredeti időpontja között. Ebben az esetben azonban nem kúriai bíróságon, hanem vidéken működő hiteles helyen folytatott ügyről van szó, amikor nemcsak a parancs vivőjének kellett eljutnia a távoli Leleszre, ha-

²⁸ Engel Pál 1385. november 22-re teszi utolsó említését. (*Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I.* Budapest, 1996. 8. Jómagam is csak megkérdőjelezve mertem 1386. januárig számítani „jogi” értelemben vett országbíróiságát is. Bertényi: *Az országbírói intézmény*, 235.

²⁹ Bebek Imre 1388-ban említi, hogy Szécsi Miklós nádor ítélőmestere, Trepkfi Miklós fia, Mihály bemutatott két oklevelet „*comite Johanne de Kapla, similiter iudice curie regie in octavis festi beati Andree apostoli in anno Domini MoCCCmo LXXXo quinto preteritis (=1385. XII.7.) unacum regni nobilius moderativo iudicio pro faciendo causantibus in sua iudiciaria sedente*”, Dl. 42390, Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 283. 498. szám

³⁰ Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 284. 498. szám

³¹ „... nos propter presentem nostram et regni nostri expeditionem [universas] causas regnicolarum nostrorum generaliter iusserimus prorogari” – DF 220028 – Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 183–184. 679. szám

nem arra is időt kellett tartalékolni, hogy az ügyben megidézett szomszédokat és tanúkat az új időpontról értesítsék és a július elsejei felesleges megjelenéstől megkíméljék. A leleszi konventhez írt királynői parancslevél azonban azért is tanulságos, mert nyilvánvalóan ugyanazon hadjárat miatt lett kiállítva, amelyre hivatkozva Mária királynő nevében már 1386. május 6-i kelettel azonos indokkal említik az országlakosok valamennyi bírói ügyének a halasztását.³² Ez az általános perhalasztás éppen az egyik legnagyobb forgalmú, a Szent György-nap nyolcadával kezdődő törvénykezési időszakban történt, nem csoda, ha nagy számban maradtak ránk a két nagybíró, a nádor és az országbíró nevében a konkrétan megnevezettek pereit 1386. május 8-i kelettel „*de reginali litteratorio mandato*” elhalasztó *prorogatoriák*.³³ (Érdekes, hogy míg a ránk maradt királynői szöveg 1386. július 1-jére rendeli el a perhalasztást, a nagybírók valamennyien a Szent Mihály-napi nyolcados törvénytiszakra halasztanak.) A vitatott kérdés szempontjából az az érdekes, hogy a királynő nevében kiadott parancsot közvetlenül követik a címzett bírák perhalasztásai. Ez logikus is, hiszen egy ilyen parancslevelet a per folytatására (idézésre, előző perhalasztás alapján) megjelent érdekelt feleknek a bíróság székhelyén lehetett a legegyszerűbb módon átadni. Minden okunk megvan tehát arra, hogy az 1386 januárjában „*de reginali litteratorio mandato*” megjelöléssel Bebek Imre oklevelében említett okleveleket (parancsleveleket) már Kis Károly koronázása után papírra vetettként, annak további jeleként értelmezzük, hogy Mária, illetve édesanyja 1386 januárjában személyükben is „jelen voltak” az országos politikában.

A Kis Károly elleni merényletet követő célzatos forrásokról általam elmondottakhoz³⁴ nem kívánok különösebben újat hozzátenni: a Károly elleni merénylet utólagos indoklásának a kényszerhelyzetében nem illhetett bele az Erzsébet–Garai-féle propagandába, hogy a „gonosz” trónfosztó nemcsak hogy nem ölette meg Erzsébetet és leányát, hanem még az ország kormányzásában is szerepelni engedte őket. Ha pedig a leleszi konvent 1386. február 2-i oklevele megfogalmazójának akkurátussága szóba került, a „*serenissime domine Marie quondam regine Hungarie, domine nostre*”³⁵ akár úgy is értelmezhető, hogy az utolsó két szóra nem vonatkoztatjuk a „*quondam*”-ot!

Végül a *bicellus* fordításánál az a lényeg, hogy (a régebben felmerült nézettel szemben) nem csákány. Egy népszerűen tudományos munkában a Kis Károly elleni merénylet elmondásánál azt mégsem lehet leírni, hogy Forgách Balázs „ráemelte kétélű, közepes hosszúságú tőrét, amelynek markolata a végén szarvszerűen felhajlik”.

³² Mária „*fidelibus suis, magnificis viris regni nostri palatino et iudici curie nostre vel vices eorum in iudicatu gerentibus, aliis etiam cunctis regni nostri iudicibus et iustitiariis, quibus presentes ostenduntur, salutem et gratiam. Cum nos universas causas regnicolarum nostrorum propter presentem nostram motionem exercitualement generaliter iusserimus prorogari, fidelitati igitur vestre firmis damus in mandatis, quatenus universas causas Johannis, Georgii et Thome filiorum Petue de Makua in quibuslibet terminis coram vobis contra quoslibet habitas vel habendas statu in eoem ad octavas festi natiuitatis Johannis Baptiste nunc affuturi sine omni gravamine prorogari debeatis aliud non facturi*” – Dl. 91922 – Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 371. 652. szám

³³ Szécsi Miklós nádor: Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 371. 653. szám, 371–372. 654. szám, 372. 655. szám, 373. 657. szám, 373–374. 658. szám, 374. 659. és 660. szám, 375. 661. szám, 375. 662. szám, 375–376. 663. szám, 376. 664. szám. Bebek Imre országbíró: Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 373. 656. szám, 376. 665. szám, 377. 666. és 667. szám, 378. 668., 669. és 670. szám. Zámbo Miklós királyi tárnokmester is elhalasztja a garamszentbenedeki apát, valamint az esztergomi bíró és esküdt polgárok perét – Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 379. 671. szám.

³⁴ Bertényi: *Beszélhetünk-e*, 27–28.

³⁵ DF 220030 Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 328. 578. szám

Összegzésként annyit mondhatok: Kis Károly országlásának 39 napja alatt Erzsébet és Mária működésének sok általam bemutatott jele maradt ránk. Ezért semmi okát nem látom annak, hogy megváltoztassam 1976-ban elsődlegesen az országbírói tisztség vonatkozásában kifejtett, tavaly az Érszegi Géza tiszteletére publikált tanulmánykötetben tágabb horizontra tekintve megismételt véleményemet: 1385. december 31. és 1386. február 7. között Erzsébet és Mária továbbra is részesültek a politikai hatalomból, s szerepeltek az ország irányításában. Így ha a tevékenységükről ránk hagyományozódott számos adat közül néhánynak a hitelessége a továbbiakban meginogna is, még mindig elég marad. Ezért a kérdésben folytatott vitát a magam részéről befejezettnek tekintem.